

Kapitel 4: Nation og national identitet – fra Herder til i dag

Nationalism begins as Sleeping Beauty and ends up as Frankenstein's Monster (Minogue 1967)

Johann Gottfried Herder

I juni 1769, samme år som Napoléon Bonaparte blev født i Ajaccio på Corsica, forlod en ung mand på 25 år Riga for at sejle ud på en rejse i det blå. Han hed Johann Gottfried Herder, var født i 1744 i Mohrunen, en lille by i Østpreussen, og var derfor tysk af sprog og kultur og luthersk af religion. Han havde studeret teologi og filosofi i Königsberg og også undervist der en kort tid, samtidig med at han som en god lovende intellektuel offentliggjorde et antal mindre arbejder i forskellige genrer. I Königsberg fulgte han Kants forelæsninger, men blev samtidig kraftigt inspireret af den pietistiske mystiker Johann Georg Hamann (1730-88). Kant, Hamann og Herder var stærkt præget af den tyske pietistiske reaktion på Frankrigs sejr i tredivårskrigen. Den westphalske fred i 1648 knæsatte opsplitningen af Tyskland i flere hundrede småstater, men blev samtidig indledningen til en æra med et kulturelt fællesskab inden for den "tyske nation", som det tysk-romerske rige officielt hed siden 1486. En uddannet klasse krydsede rundt mellem universiteterne i hele det tysk-sprogede område fra Rhinen i vest til Riga og Praha i øst, fra Holsten (og København) i nord til Schweiz og Wien i syd. Det blev begyndelsen til det senere dannelsesborgerskab (Bildungsbürgertum), som var fælles om sprog og litteratur, men først sent – om nogensinde – følte behov for en fælles stat.

Denne tyske kultur var præget af en grundlæggende ambivalens overfor den sejrige franske civilisation. På den ene side beundrede de dens resultater, men samtidig tog mange af de universitetsuddannede afstand fra det franske sprog, der var blevet det europæiske aristokratis foretrukne kommunikationsmiddel og hævdede Luthers tyske skriftsprog som afløser for latin. I 1687 fremlagde juristen Christian Thomasius (1655-1728) til sine kollegers store forargelse et program på tysk for studiet af det tyske sprog. Dermed indledte han bestræbelserne på at gøre tysk til et intellektuelt instrument på linie med det, der var sket i Frankrig halvandet hundrede år tidligere. Det var dette kultiverede tyske sprog, der sammen med pietismen var forudsætningerne for Herder og den senere tyske historiefilosofi.

I 1764 drog Herder til Riga for at undgå preussisk militærtjeneste. Her ernærede han sig som lærer og hjælpepræst for den tysktalende befolkning i denne gamle hanseby, hovedstaden i Livland, der svarer til en del af de nuværende baltiske stater Estland og Letland. Peter den Store havde erobret hele Baltikum fra Sverige i begyndelsen af 1700-tallet, så Riga var en del af det russiske imperium, men det havde ikke ændret byens tyske kulturelle karakter. Her trivedes han tilsyneladende godt, blev protegeret af forskellige indflydelsesrige borgerlige og adelige familier, samtidig med at han forøgede sin viden om de slaviske og baltiske bondebefolkningers kultur. Herders mest blivende indsats bestod i ti år senere at legitimere disse bondebefolkningers kultur ved at udgive deres sange som såkaldte "folkeviser" (Volkslieder, 1778-79, genudgivet i 1807 under titlen *Stimmen der Völker in Liedern*). Han var ganske vist samtidig hovedansvarlig for at opfatte viserne som kollektive monumenter fra "folkets dyb" i stedet for de bevidste kunstprodukter eller omarbejdede udgaver af overklassens kunst, der reelt var tale om. Men derved var Herder blot et typisk produkt af sin

tid og af sit intellektuelle miljø. Den begyndende romantiske dyrkelse af “ægte” folkekunst råbte på en sådan fortolkning og fik den (Burke 1978). Den videnskabelige legitimering af “folkedigtningen” gav han i et essay fra 1778 om digtningen indflydelse på folkeslagenes moral i ældre og nyere tid. Herders hovedpointe var, at digtningen tidligere havde haft en levende virkning, som nu var tabt. Den havde virket hos jøderne, grækerne og nordboerne som en “livets skat” (Schatz des Lebens). Rigtig digtning havde en særlig kvalitet, som man senere kaldte organisk. Men i 1700-tallets post-renæssance verden var det kun folkedigtningen (“folkeviserne”), som havde bevaret denne moralske autoritet. Det havde den gjort, fordi den cirkulerede i mundtlig form og blev fremført ledsaget af musik. Den dannede digtning derimod, som var afskåret fra båndet til musikken, var frivol snarere end funktionel. Som hans ven Goethe formulerede det:

Herder lærte os at opfatte digtningen som menneskeheds fælles ejendom, ikke forbeholdt nogle få privilegerede, dannede individer (citeret efter Burke 1978, 4).

Herder – og uafhængigt af ham brødrene Grimm – startede en formelig lavine af udgivelser af såkaldte *Volksmärchen*, *Volkssagen*, *Volkslieder*, *Volksbücher*, ja selv *Volksschauspiele* blev det til. På alle europæiske sprog, ikke blot tysk. Volkslieder blev som bekendt Folkeviser på dansk, norsk og svensk; til *canti popolari* på italiensk, *narodnye pesni* på russisk, *népdalok* på ungarsk. Der opstod en hel videnskab til udgivelse af alle disse tekster, folkloristik – på dansk folkemindervidenskab (Cocchia 1952). Kort sagt den europæiske bevægelse, som Peter Burke så rammende har dømt “opdagelsen af folket” i det førmoderne Europa.

Dog ikke lige med det samme. Først drog den unge forsker og folkeligheds ideolog ud på en rejse “i det blå”. Det gjorde den unge Herder efter eget udsagn, fordi han var “utilfreds med sit miljø og den isolation, han befandt sig i som lærer og som præst”. Altså et oprør fra en typisk ung intellektuel, der ville bryde med trivialiteten og forudsigeligheden i en alt for fastlagt karriere. Men det blev et temmelig beskedent oprør, hvor han at dømme efter sin egen rejsedagbog ikke mødte større overraskelser, hverken i Nantes eller i Paris. Som ung intellektuel i Königsberg og Riga sukkede han efter rystende *Sturm und Drang* oplevelser, men de kom ikke på rejsen. “Mit liv”, skrev han, “er en rejse gennem en serie af gotiske hvælvinger”. Det forklarede han selv på den måde, at hans “indstilling ikke gik ud på at deltage, men først og fremmest at kontemplere, at tygge drøv” (Herder 1769).

De største oplevelser på rejsen blev mødet med den unge Goethe i Strasbourg og med Maria Karoline Flachland. Den første skaffede ham fra 1776 ansættelse i Weimar, den sidste giftede han sig med. Sammen slog de sig ned i Bückeberg i det lille fyrstedømme Lippe, hvor Herder havde fået stilling som præst og konsistorialråd. Herfra kastede Herder sig ud i den filosofiske debat med en række angreb på oplysningstidens dyrkelse af den klassiske antik som normen for alting. Vigtige skrifter fra denne periode er prisopgaven *Über den Ursprung der Sprache fra 1772* og skriftet *Auch eine Philosophie der Geschichte fra 1774*. Denne aktivitet fortsatte med stigende fart til slutningen af 1780’erne, især hovedværket *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit I-IV, 1784-91*. I 1789 brød han med Goethe og trak sig efterhånden skuffet tilbage fra verden. I 1803 døde Herder ret ubemærket i Weimar, selv om han var avanceret til et forholdsvis højt embede. Men inden da havde han nået at formulere det nationale program, som i tiden under og efter Napoléons erobringer af Europa greb især de tyske og slaviske folk i Centraleuropa. Han var en oplysningstænkner, der brugte oplysningstilfilosofien til at undergrave oplysningstænkningens universalistiske prætentioner og

forhåbninger for i stedet at introducere en forskelstænkning, der selvfølgelig ved nøjere eftersyn også er universalistisk, bare på en anden måde. Det er slående, hvor meget de forskellige nationale bevægelsers påstand om at være helt unikke minder om hinanden.

Det er ikke overdrevet at hævde, som den russisk-britiske filosof Isaiah Berlin har gjort, at Herder bogstavelig talt opfandt forestillingen om at høre til (Berlin 1991). Normalt drives denne anerkendelse videre til også at se ham som grundlæggeren af den moderne nationalisme. Det er imidlertid kun rigtigt i den forstand, at han i *Auch eine Philosophie der Geschichte* fra 1774 for første gang i europæisk idehistorie brugte ordet i sit forsvar for nationernes individualitet:

Oder wenn in dieser Ausbildung eigner Nationalneigungen zu eigner Nationalglückseligkeit der Abstand zwischen Volk und Volk schon zu weit gediehen ist: siehe wie der Ägypter den Hirten, den Landstreicher hasset! wie er den leichtsinnigen Griechen verachtet! So jede zwei Nationen, deren Neigungen und Kreise der Glückseligkeit sich stossen – mann nennt's Vorurteil! Pöbelei! Eingeschränkten Nationalism! Das Vorurteil ist gut, zu seiner Zeit: denn es macht glücklich. (Herder 1774, 45-46).

Men denne brug af ordet nationalisme er ikke identisk med den hysterisk selvovervurderende og fremmedhadende chauvinisme, der senere blev gængs, først i tysk senere i de andre europæiske nationalismer. Hvor andre tænkere på hans tid nøjedes med neutralt at observere forskelle i nationalkarakter og more sig over udslagene af nationalstolthed og fordomme, der var Herder bange for, at nationalkaraktererne skulle forsvinde. Derfor erklærede han, at “det var naturens hensigt, at alt, som kunne, skulle trives på jorden”. Ifølge Herder har enhver gruppe sin egen Volks- eller Nationalgeist, ”Denn jedes Volk is Volk; es hat seine National-Bildung wie seine Sprache” (1774, 41).

Sprog, kultur og mentalitet var for Herder de vigtigste særkender på nationer eller folk – han brugte de to ord i flæng – ikke deres statsretslige status. Vanerne, livsstilen, måden at udtrykke sig på er af værdi for et samfund, netop fordi de er udsprunget af dette samfund. Hele det kulturelle liv er skabt indefra i den særlige tradition, som kommer fra den fælles historiske erfaring, der kun deles af medlemmerne af gruppen. Den minimale forudsætning for at forstå andre folk og tider er derfor, at man har udsat sig for tilsvarende oplevelser. F.eks. kan man ikke fuldt ud forstå de skandinaviske sagaer uden selv at have oplevet de rå, udmattede sømænds kamp med havet, som Herder selv havde gjort på sin sejlads over Nordsøen til England undervejs til Nantes. Hans forestilling om nationen var fundamentalt ikke-aggressiv. Alt hvad han ønskede var kulturel selvbestemmelse. Han afviste på det bestemteste tanken om nogle folks overlegenhed over andre og brugte f.eks. ubekymret betegnelsen nation også om de såkaldt primitive samfund. Skurkene i historien var for ham store erobrere som Alexander den Store, Cæsar og Karl den Store, fordi de udryddede indfødte kulturer. Kun hvad der var unikt, havde for ham værdi. Derfor var han i opposition til universalismen hos de franske og tyske oplysningstænkere. For Herder var der kun ganske få tidløse sandheder; tid, sted og det sociale liv var for ham alt, overhistoriske, tidløse regler intet.

Han var ikke dogmatisk – endsige konsekvent – i sin definition af nationen. I forskellige sammenhænge beskrev han nationalkarakteren ud fra sprog, vaner, udseende eller indstilling, i andre udledte han den fra klimaet eller landskabet, som det var almindeligt på hans tid. Han

mente stort set ikke, at den nationale karakter kunne nedarves, kun indlæres. I 1700-tallets intense debat om arv versus miljø sluttede han sig til fortalerne for miljøets betydning. Ligesom den tyske Göttingenhistoriker August Ludwig Schlözer (1735-1809) gik han så langt som til at mene, at negre ville miste deres sorte farve, hvis de voksede op i Tyskland! Et dristigt udsagn vil vi jo nok mene i dag, men ikke et godt udgangspunkt for en diskriminerende Blut-und-Boden nationalisme, selv om han som alle sine samtidige opererede med en forestilling om menneskehedens udvikling gennem forskellige stadier. Herder gik ud fra, at alle mennesker havde samme moralske værdi og indstilling, og at forskellen mellem “oplyste” og “ikke-oplyste” nationer kun var en grads- ikke en artsforskell. Med hans egne ord:

Das menschengeschlecht ist bestimmt, mancherlei Stoffen der Cultur in mancherlei Veränderungen zu durchgehen; auf Vernunft und Billigkeit aber ist der dauerende Zustand seiner Wohlfahrt wesentlich und allein gegründet. (Herder 1789, 225).

Denne ikke-aggressive nationalisme blev udgangspunkt for begge de to mest indflydelsesrige opfattelser af national identitet i det 19. – og i grunden også i det 20. århundrede – henholdsvis en kulturel og en politisk definition af nationen.

Den kulturelle definition af national identitet

Herder var på ingen måde en stortysk nationalist og anerkendte uden videre såvel slavernes som skandinavernes, franskmændenes og italienernes ret (og pligt) til at udfolde deres egen nationale bestemmelse. Han var ikke selv interesseret i nationalitet men i kulturelle forskelligheder, det der blev historismens erkendelsesteoretiske program. Men begrebet Volksgeist skulle vise sig at få omfattende og skæbnesvangre konsekvenser. På en måde videreførte han blot Montesquieus (1689-1755) lære om de særlige omstændigheders betydning for ethvert folks liv og institutioner. Men han radikaliserede den så meget, at enhver forestilling om almengyldige love og regler blev umulig. Intet kan gælde ud over de forskellige kollektive bevidstheders grænse. Intet åndsprodukt kan løsrives fra sine lokale oprindelsesbetingelser og vurderes i forhold til almene værdier som det gode, det sande og det skønne. Herder og den romantiske historisme førte alt det tilbage til historien, som oplysningsfilosofferne havde antaget var fælles og uforanderligt hos menneskene. For Herder var det ikke historien, det er muligt at gøre rationel som hos Voltaire og Hegel, men rationaliteten, der er historisk.

Dette program førte direkte frem til en anti-revolutionær, tilsyneladende ‘objektiv’ definition af nationen ud fra kulturelle eller etniske kriterier, som den man f.eks. finder hos den reaktionære franske tænker Joseph de Maistre (1753-1821), bl.a. gesandt for kongeriget Sardinien (Piemonte) i Sct. Petersborg i et skrift fra 1814 med titlen *Considérations sur la France*:

Forfatningen af 1795 (den anden franske republikanske forfatning under direktoriet u.ø.) er lige som alle sine forgængere lavet for mennesket. Men der er ikke ét bestemt menneske i verden. Jeg har i mit liv set franskmænd, italienerne og russere, jeg ved takket være Montesquieu, at man kan være perser: men hvad mennesket angår, erklærer jeg, at jeg aldrig i mit liv har mødt det; hvis det findes, er jeg uvidende om det. (de Maistre 1814, 74).

Dette historiesyn indebar, at nation stod mod nation, og at disse ikke skabtes ved medlemmernes vilje, men tværtimod at medlemmernes vilje bestemmes af, at de tilhører nationens totalitet. Mennesket er et produkt af omstændighederne og ikke omvendt, som oplysningsfilosofferne troede.

Den klassiske formulering af det kulturelle nationalitets-princips absolutte forrang blev givet af den radikale, italienske, nationale demokrat Giuseppe Mazzini (1805-72) i 1857. Fra sit eksil i London formulerede Mazzini på tærsklen til den invasion af Sicilien, som Garibaldi foretog i 1859, en utopisk inddeling af Europa i 'nationale' enheder. Han forestillede sig elleve enheder, der alle – med Italien som en meget sigende undtagelse – efter vore begreber, men også efter 1800-tallets, ville være multinationale:

Spanien og Portugal forenet: Den iberiske halvø. Sverige, Danmark og Norge forenede: Den skandinaviske halvø. England, Skotland og Irland: det forenede Storbritannien. Italien, fra det yderste Sicilien til Alperne, inklusive det italienske Tyrol, Ticino, Corsica etc.: forenet til én stat. Schweiz med Savoyen, det tyske Tyrol, Kärnten og Krain (del af det nuværende Slovenien u.ø.) omdannet til en 'alpin konføderation'. 'Helleniet' (Grækenland) med Epiros, Thessalien, Albanien, Makedonien, Rumelien helt til Balkanbjergene, inklusive Konstantinopel.

Konstantinopel bør være hovedby, under græsk overhøjhed, i en konføderation af racer (europæiske og kristne) som i dag udgør det tyrkiske Imperium – dvs. det østlige Østrig – Bosnien, Serbien og Bulgarien (det vil få Deres briter til at fare i flint). Østrig bør forsvinde: en stor Donau-konføderation: Ungarn, den rumænske race (Valakiet, Moldavien, Transsylvanien, Hercegovina etc.) Bøhmen etc. Tyskland inklusive Nederlandene og en del af Belgien (Flandern u.ø.). Frankrig inklusive den franske del af Belgien (Walloonie u.ø.). Rusland og Polen: resten delt mellem dem: to adskilte nationaliteter i forbund. Alt dette min kære vil være en bog, som efterkommerne må skrive, for jeg er så optaget af det særligt italienske, at jeg ikke har tid. (Mazzini 1857, 422).

Som man kan se et program, der ikke tog meget hensyn til de forskellige nationale bevægelsers krav, men mere tog sigte på at skabe 'levedygtige' stater. Baggrunden for at Mazzini i den grad kunne tillade sig at skalte og valte med de formulerede interesser var selvfølgelig først og fremmest, at det var et rent skrivebordsprojekt, som ingen forsøgte at føre ud i praksis. Alligevel er forsøget repræsentativt for meget af det, der blev søgt omsat i politisk handling af andre. Mazzinis teoretiske begrundelse var en bestemt opfattelse af, hvad der konstituerer en nation. For ham var en nation skabt af politiske loyaliteter. Men disse var ikke vilkårligt valgte. Kollektivet kunne kun finde sit udtryk i én, uafhængig nation-stat med ét sprog. Staten var for Mazzini ikke i sig selv målet – som den var det for så mange andre nationalitetsteoretikere – men middel til at realisere det egalitære demokrati. Som verden så ud, kunne han kun forestille sig dette demokrati overleve i relativt store stater. Derfor dette program, som trods sin hypotetiske karakter alligevel rummer en del ligheder med det, der faktisk kom ud af fredsforhandlingerne efter første verdenskrig.

Den politiske definition af national identitet

Det har vist sig umuligt at enes om en 'objektiv' definition af nation. Faktisk er de fleste krige siden den franske revolution blevet ført med henvisning til stridende udgaver af national og historisk 'ret'. Derfor er man ofte faldet tilbage på den operationelle og tilsyneladende simple

formulering, at enhver folkegruppe, som definerer sig selv som en nation eller som opfattes sådan af andre, er en nation. Sådan argumenterede den franske orientalist og religionshistoriker Joseph Ernest Renan (1823-1892) i 1882 i det, der siden er blevet en af de berømteste tekster i nationalisme-forskningen, *Qu'est-ce qu'une nation? Conférence faite en Sorbonne 11 mars 1882*. Hans anliggende var 'videnskabeligt' at bevise, at den franske befolkning i Alsace-Lorraine havde 'ret' til sin egen, franske nationalitet, også efter at provinserne var afstået til Tyskland i 1871. Franskmændene havde ellers hidtil været tilhængere af en objektiv definition, men efter nederlaget i den fransk-tyske krig fik de selv skoene på og ændrede opfattelse, akkurat som danskerne efter nederlaget i 1864, og især 1867, da Preussen indlemmede hele Slesvig som en preussisk provins. Renan spurgte retorisk, men ganske præcist:

Men hvad er da en nation? Hvorfor er Holland en nation, når Hannover eller storhertugdømmet Parma ikke er det? Hvordan kan det være, at Frankrig fortsætter med at være en nation, når det princip, som skabte det (monarkiet u.ø.) er forsvundet? Hvorfor er Schweiz med sine tre sprog, sine to religioner og sine tre eller fire racer én nation, mens Toscana f.eks., som er så homogent, ikke er det? Hvorfor er Østrig en stat og ikke en nation? Og hvorved adskiller nationalitetsprincippet sig fra raceprincippet. (Renan 1882, 893).

Bortset fra, at vi i dag efter anden verdenskrig og nazismen ikke spørger om raceprincippet, er dette relevante og langt fra fuldt opklarede spørgsmål. Anledningen til Renans overvejelser var, at velmeritede, liberale, tyske historikere som oldtidsforskeren Theodor Mommsen (1817 -1903) og den venstrehegelianske, Feuerbachinspirerede religionshistoriker David Friedrich Strauss (1808-74) havde givet deres 'videnskabelige' bidrag til den tyske krigsindsats og rigssamlingen under Preussen ved at begrunde erobringen af Alsace-Lorraine/Elsass-Lothringen med, at befolkningen tilhørte den tyske Volksgeist. Folk i Alsace talte tysk og var af tysk kultur, derfor var erobringen legitim. Historikeren Heinrich von Treitschke (1834-1896), hvis lærebog i Tysklands historie blev udgangspunkt for den nye, nationalstatslige indoktrinering, formulerede det tyske synspunkt således:

Hvem vover endnu, stillet over for pligten til at bevare freden i verden, at påstå, at folkene i Alsace og Lorraine ikke ønsker at høre til Tyskland? Den hellige forpligtelse i disse store tider vil tilintetgøre teorien om selvbestemmelsesretten for hver enkelt gren af den tyske race – dette forførende krigsråb fra landflygtige demagoger – på det ynkeligste. Disse provinser er vores ved sværdets ret, og vi vil styre dem i kraft af en højere ret, i kraft af den tyske nations ret til at forhindre at de tabte børn for evigt holdes væk fra det tyske rige. Vi tyske, der kender såvel Tyskland som Frankrig, ved bedre, hvad der er godt for alsacienserne, end disse ulykkelige mennesker selv gør, da de under den perverse franske indflydelse er blevet nægtet enhver virkelig viden om det moderne Tyskland. Vi ønsker at gengive dem deres virkelige identitet om fornødent mod deres egen vilje. (Treitschke 1897, 326).

Franske videnskabsmænd besvarede naturligvis denne udfordring ved at 'bevise' alsacienserne 'ret' til at forblive franske. Det mest overbevisende svar blev givet af Renan i den før citerede tale, "Hvad er en nation?", der bevidst spiller på Abbé Sieyès' berømte tale fra 1789, "Hvad er Tredjendestand?". Renans og den historikeren Fustel de Coulanges' (1830-89) vanskelighed i diskussionen med tyskerne var, at de i tiden op til 1870 havde været fortalere for en objektiv nationsbestemmelse i stil med Herders *Volksgeist* – Fustel de Coulanges havde været professor i historie ved universitetet i Strasbourg 1861-70. Men den gik jo ikke i dette

tilfælde, hvor det drejede sig om en tysktalende befolkning, som sang “O Tannenbaum” på tysk til jul og samtidig krævede ret til at synge “Marseillaisen” på fransk den 14. juli. Hvordan løse denne modsigelse mellem definitionsprincipperne?

Efter en grundig afprøvning af argumenterne for og imod de forskellige bestemmelser – det der stadig gør Renans tekst til en af de centrale i nationalismens teoriehistorie – opgav han at henvise til befolkningens urgamle keltiske rødder, dens ‘race’. Tværtimod indrømmede han uden forbehold, at alsacienserne var tyske af sprog og af race – men på trods af det, franske af indstilling. Sådan havde det ikke altid været. I 1789 var Frankrigs grænser hverken logiske eller nødvendige. Det franske monarki havde i århundredet efter den westphalske fred i 1648 erobret store landområder i nordøst, som tidligere havde tilhørt Det tysk-romerske Rige. Men forbindelsen mellem provinserne udgjordes kun af det fælles dynastiske tilhørsforhold, på samme måde som det engelske kongehus’ erobring af Irland og Scotland kun afstedkom en dynastisk forening. I slutningen af 1700-tallet frigjorde nationen sig fra sin konge og realiserede de højeste, politiske oplysningsideer i et nyt “åndeligt fællesskab” inden for de grænser, som det foragtede dynasti havde skabt gennem en ottehundredårig kontinuerlig ekspansions- og magtkonsolideringsproces. På den måde blev Frankrig en nation uden det dynasti, der havde skabt forudsætningerne, lige som USA og Schweiz, der havde opnået samme status på hver sin måde. Efter 1789 revolutionen definerede den franske nation sig som et politisk (valg)fællesskab med de styrker og svagheder, det har ført med sig. Flertallet af de tysktalende indbyggere i provinsen Alsace havde tilsluttet sig det nye, revolutionære fællesskab under revolutionskrigene i 1790’erne – i modsætning til de tyske Rhin-provinser, der var blevet indlemmet i Frankrig under Napoléon, men aldrig spurgt. Renan lagde i sin argumentation vægt på, at alsacienserne ikke selv ønskede at være en del af det tyske rige, at de følte sig undertrykte og foretrak det franske politiske fællesskab symboliseret ved den republikanske tricolore, Marseillaisen og Marianne-figuren. Som han selv på et andet tidspunkt udtrykte det:

Man taler om Frankrigs ret og Tysklands ret, men burde tale om alsacienserne ret til ikke at adlyde andre magter end dem, de selv har indvilliget i at adlyde. (citeret efter Finkielkraut 1987, 40).

Det førte ham frem til følgende berømte definition af nationalt tilhør:

En Zollverein er intet fædreland En nation er en sjæl, et åndeligt princip En nation er en stor solidaritet, formet af erfaringen med de ofre den har bragt i fortiden, og dem den er villig til at bringe i fremtiden En nations eksistens er en daglig folkeafstemning. (Renan 1882, 902-04).

Denne politiske definition af nationalitet minder slående om den, der efterhånden satte sig igennem i en anden taberation, den danske. Som allerede nævnt formulerede N.F.S. Grundtvig den i 1848 i sangen “Folkeligt skal alt nu være” midt under den ophedede strid med holstenerne og den del af den slesvigske befolkning, der ikke ville vælge dansk sprog og tilhørsforhold: “Til et folk de alle høre/som sig egne selv dertil/ har for modersmålet øre/ har for fædrelandet ild.” Måske mente han det ikke helt, som det står, men gennem den defensive nationalitetskamp i Slesvig under det tyske styre 1864-1920 blev det til den officielle definition af danskhed, som det dog er blevet svært at få respekteret i dag, hvor der faktisk er fremmede som gerne vil have ild for fædrelandet og som har øre for sproget. Renans og

Grundtvigs definition lægger vægt på vilje, solidaritet og samfølelse i befolkningen, hvordan det så end afgøres, og, hvad der i denne sammenhæng er det vigtigste, den organiserede politiske ramme – staten – inden for hvilken denne subjektivitet udtrykkes. Den logiske følge af Renans politiske nationsopfattelse måtte være at acceptere kulturel autonomi også inden for de eksisterende stater, hvadenten disse var nationalt definerede eller ej. Den konsekvens drog Renan naturligvis ikke for Frankrigs vedkommende, tværtimod var han en ivrig tilhænger af Den tredje Republiks systematiske centraliserings- og nationaliseringsproces med Jules Ferrys skolereformer, den tvungne værnepligt og alle de andre moderniseringer.

Med udgangspunkt i den politiske nationsdefinition er det muligt at drage to modsatte konklusioner på spørgsmålet om, hvorvidt stater helst skal være etnisk homogene, eller om multinationale stater kan fungere. Filosofen John Stuart Mill (1806-73) slog i 1861 fast, at “det almindeligvis er en betingelse for frie institutioner, at regeringens grænser falder sammen med nationalitetens grænser” (Mill 1861, 232-33). Hans argument er, at den offentlige mening, som et repræsentativt styre forudsætter, ikke kan eksistere i et folk uden fællesskabsfølelse og fælles sprog. Afstand og isolation hindrer den nødvendige opinionsdannelse. Mills hovedargument er imidlertid, at en multinational stat mangler den garanti mod diktatur, som han troede eksisterede i nationale stater. I nationale stater skulle hæren ifgl. Mill ikke kunne bruges til indre undertrykkelse, fordi den er rekrutteret fra folket selv. Nationalt fællesskab sikrer ikke i sig selv frie institutioner, men frie institutioner kan næppe eksistere uden et sådant fællesskab, hævder han. Nationalitet i politisk forstand er en nødvendig, men ikke en tilstrækkelig betingelse for demokrati.

I modsætning til dette radikalt-liberale synspunkt hævdede en anden brite, den konservativt-liberale historiker Lord Acton (1834-1902) i 1862, at “the combination of different nations in one State is as necessary a condition of civilised life as the combination of men in society” (Acton 1862, 150). Multinationalitet giver ifølge Acton vitalitet og spændinger til samfundet og virker udfordrende og uddannende for “tilbagestående” folk. Nationalitetsprincippet betyder isolation, stagnation og forfald. Det hænger sammen med, at

The greatest adversary of the rights of nationality is the modern theory of nationality. By making the State and the nation commensurate with each other in theory, it reduces practically to a subject condition all other nationalities that may be within the boundary. It cannot admit them to an equality with the ruling nation which constitutes the State, because the State would then cease to be national, which would be a contradiction of the principle of its existence. (Acton 1862, 157).

Den logiske konsekvens af Actons liberale synspunkt er derfor, at de bedste stater er imperier som det britiske og det østrig-ungarske, der indeholdt forskellige nationaliteter uden at undertrykke dem. I hans evolutionistiske perspektiv er nationalitetsprincippet et tilbageskridt, som lægger et kvælende tæppe over vitalitet, fremgang og udvikling. Actons forestilling om nationalitet reelt var reelt kulturel eller etnisk, selv om han talte om den i politiske termer. Sammenblandingen af de to definitioner af nationen har altid ført til uklarhed og uholdbare konsekvenser. Den eneste teoretiske tradition i 1800-tallet, som styrede relativt sikkert mellem objektivitetens Scylla og subjektivitetens Charybdis var overraskende nok den marxistiske. Eller rettere den del af den marxistiske tradition, som forsøgte at holde sammen på det civiliserede og relativt velfungerende østrig-ungarske monarki.

Den marxistiske debat om national identitet

Det første alvorlige forsøg på at omsætte den politiske definition af nationen til praktisk politik blev foretaget af de østrigske socialister (eller skulle man sige socialdemokrater), Karl Renner og Otto Bauer i et forsøg på at redde deres socialistiske enhedsparti gennem den krise, som den nationalistiske opposition fra især de tjekkiske fagforeninger havde kastet det ud i. 1896 havde det socialdemokratiske enhedsparti delt sig op i seks nationale føderationer, en tysk, en tjekkisk, en polsk, en ruthensk, en italiensk og en jugoslavisk (sydslavisk). I 1899 vedtog partiet et vidtgående om end vagt formuleret program for de enkelte nationaliteters indre selvstændighed i det østrig-ungarske dobbeltmonarki, det såkaldte *Brünner Nationalitäten-programm* (efter den tjekkiske by Brno). Heri anbefaledes det at omdanne riget til en forbundsstat med garantier for kulturel autonomi til alle mindretal. Kompromisset holdt ikke, men under de politiske diskussioner havde de tyske østrigere Karl Renner og Otto Bauer foretaget en fundamental gennemtænkning af nationalitetsspørgsmålet og revideret de ret ugenomtænkte stortyske formuleringer fra især Marx' hånd 1848-50, som indtil da havde udgjort den marxistiske 'teori' om nationalitet.

Karl Renner (1870-1950), der var uddannet jurist, beskæftigede sig efter 1899 grundigt med nationalitetsspørgsmålet og mulighederne for en reform af det østrig-ungarsk rige – en beskæftigelse der blev mulig, fordi han efter socialisternes valgsejre i 1890'erne havde fået arbejdsro som bibliotekar i det østrigske parlament. 1902 udsendte han under pseudonymet Rudolf Springer værket *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat. Teil I: Das nationale Problem als Verfassungs- und Verwaltungsfrage*. Sammen med to senere værker fra 1904 og 1906 er der tale om stadigt aktuelle standardværker til forståelsen af dobbeltmonarkiets indenrigspolitik og efterfølgerstaternes vanskeligheder med deres nationale mindretal.

Den grundlæggende præmis for Renners statslige reorganiserings-forslag var, at staten var et åndeligt-kulturelt og ikke materielt-økonomisk fællesskab. Ved at adskille kulturelle spørgsmål fra fællesstatslige opgaver, især økonomi, forsvar og udenrigspolitik håbede han at kunne reducere "det nationale magtspørgsmål" til dets kulturelle kerne. Renners forslag, der senere fandt anvendelse i det mæhriske og det ruthenske kompromis i 1905 og i 1925 i Estland, kombinerede politiske og kulturelle bestemmelser. De nøjere detaljer virker i dag uhyre komplicerede, men hovedtanken er egentlig enkel. Han skelnede mellem personlig tilknytning til en kulturnation, som var repræsenteret på tværs af provinsgrænser og territorial repræsentation for alle indbyggere i et område, uanset nationalitet. Det blev kritiseret af Stalin i en bog, der senere er blevet det officielle grundlag for Sovjetunionens nationalitetspolitik. Lenin sendte i 1912 den unge georgiske opkomling på studieophold i Wien hos austromarxisterne for at få ammunition til de teoretiske diskussioner i 2. Internationale. I bogen, der blev oversat til dansk i 1939, kritiserede Stalin Renner og især Bauer for at have ignoreret det territoriale grundlag for nationen. Men det er kun rigtigt, hvis man udelukkende kan forestille sig én form for territorial eksistens for en nation, den borgerlige nationalstat. Efter at have afvist Bauers definition af nationen ud fra nationalkarakteren fortsatte Stalin således:

Nationen er ikke simpelthen en historisk Kategori, men en historisk Kategori fra en bestemt Epoke, den opadstigende Kapitalismes Epoke Den Proces, der likviderer Feudalismen og udvikler Kapitalismen, slutter samtidig Menneskene sammen til Nationer. Saaledes forholder Sagen sig f.eks. i Vesteuropa. Englænderne, Franskmændene, Tyskerne, Italienerne o.a.

sluttede sig sammen til Nationer, da den sejrriige kapitalisme triumferende rykkede frem over Feudalismens Splittelse. Bourgeoisiet spillede Hovedrollen (i skabelsen af nationen u.ø.). Det vigtigste Spørgsmaal for det unge Bourgeois er Markedet. Dets Maal er at afsætte sine Varer og at sejre i Konkurrencen med andre Nationaliteters Bourgeois. Derfra stammer dets ønske om at sikre sig sit » eget«, » hjemlige« Marked. Markedet er den første Skole, hvor Bourgeoisiet lærer Nationalisme. Nationen har Ret til frit at bestemme sin Skæbne. Den har Ret til at indrette sig efter Behag, naturligvis uden at begå Overgreb mod andre Nationer. (Stalin 1913, 17-24).

Bolsjevikernes kritik af de østrigske socialister, de såkaldte austromarxister, var dobbelt. På den ene side blev de kritiseret for at indskrænke nationernes selvbestemmelsesret ved at gå ind for en overordnet multinational stat. På den anden side blev de angrebet for at fastfryse uønskelige nationale følelser gennem deres føderative arrangementer. Hvis Lenin ikke kunne få dem med det ene argument, så kunne Stalin med det andet. Med den viden i bagagen er det ikke let at undlade at hovere over den nationale opløsning af den sovjetiske statsdannelse. Det er dog nok uretfærdigt. I harmen over den totalt usaglige debatform i 2. og 3. internationale må det ikke glemmes, at Sovjetunionen faktisk forvaltede den multinationale arv fra zarriget mere respektfuldt overfor nationale og kulturelle forskelle, end de fleste andre regimer har formået at forvalte deres. Det var bare ikke nok, når økonomien ikke fungerede.

Som det sovjetiske imperium nu er gået under, gik det habsburgske under i 1918, ikke pga. økonomisk uformåen, men pga. et militært nederlag i en krig, som regeringen selv havde fremprovokeret for at undgå de nødvendige nationale kompromisser. Det var denne udvikling, Karl Renner havde håbet at undgå. Med sit program havde han – måske lidt naivt – håbet at kunne forvandle økonomisk begrundede modsætninger til juridiske og kulturelle diskussioner blandt dannede borgerlige, således at tyskheden kunne bevare sin indflydelse i Sydøsteuropa blot uden den undertrykkelse, den byggede på under habsburgerne. Derfor var det helt konsekvent, at højresocialdemokraten Renner under første verdenskrig tilsluttede sig den liberale tyske politiker Friedrich Naumanns (1860-1919) planer for oprettelse af en føderation i Centraleuropa og bekæmpede venstrefløjen under Otto Bauer, der gik ind for et nationalt frigørelsesprogram.

Otto Bauer (1881-1938), der hele sit liv tilhørte den ikke-kommunistiske venstrefløj af det østrigske socialdemokrati, SPÖ. Han er en af de mest originale marxistiske teoretikere nogensinde, forfattede det andet banebrydende værk om nationalitetsspørgsmålet, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Marx-Studien II*, Wien 1907. Hans hensigt var ikke så meget at fremsætte praktiske forslag til reform af Østrig-Ungarn som at skabe et teoretisk fundament for det østrigske socialdemokratis nationalitets-politik. I modsætning til Karl Kautsky (1854-1938), der gik ind for de nationalstatslige principper, bekendte Bauer, at han “indrømmede eksistensen af det nationale fællesskab” netop for “at kunne formulere vores internationale politik.” Bauer opfattede det multinationale Østrig-Ungarn som en undtagelse i nationalstaternes tidsalder, men en undtagelse der var livskraftig, fordi de enkelte folkeslags interesse i det fælles marked overskyggede deres nationale selvstændighedstrang. Af samme grund tilsluttede han sig Rosa Luxemburgs (1870-1919) synspunkt – fremført mod højresocialisten, den senere polske præsident, statsminister og diktator Józef Pilsudski (1867-1935) – at Polen skulle forblive i unionen med Rusland. Men i modsætning til Luxemburg gik han ind for princippet om kulturel autonomi også under socialismen – mens hun ville afskaffe alt, hvad der gjorde forskel på mennesker, også deres nationalitet. I modsætning til Lenin, der

kun gik ind for national frigørelse af taktiske grunde for at fremme revolutionen, og derfor hurtigt opgav kravet, da bolsjevikkerne selv var kommet til magten, troede Bauer virkelig på, hvad han sagde om kulturel autonomi også efter opløsningen af kapitalismen. Han argumenterede for ønskeligheden af en overstatslig (socialistisk) union oven over de nationale stater, et råd der med tiden kunne blive til Europas Forenede Stater.

Man kan anklage såvel Bauer som Renner for manglende realitetssans, og det er ofte blevet gjort bl.a. af de 'superrealistiske' kommunister, som de var uenige med, og af senere 'realistiske', ikke-socialistiske historikere og sociologer. Men deres arbejder repræsenterer faktisk et af de eneste forsøg på seriøst at sammentænke den politiske og den kulturelle nationsbestemmelse, og så havde de oven i købet en vis politisk magt med deraf følgende risiko for, at de ville blive nødt til selv at leve med resultaterne af deres tanker.

Nazisme, fascisme og national identitet

Den yderste, logiske konsekvens af de forskellige nationsbegreber mødes i rendyrket form i henholdsvis det fascistiske Italien og det nazistiske Tyskland. Den tyske racetankegangs objektive bestemmelse af nationalitet og 'race' i Mein Kampf og konsekvenserne i Nürnberglovgivningen er pinligt velkendt. Derimod er det mindre kendt, at den italienske fascisme, i hvert fald til overtagelsen af en nazistisk racelovgivning i 1938 byggede på det modsatte nationalitetsprincip, det politiske.

Ifølge den italienske fascistiske ideologi kunne kroater, slovener, tyskere, jøder ja endda arabere og etiopiere assimileres i den italienske kultur i Mussolinis nye imperium, som det i sin tid havde været tilfældet i det romerske imperium. Politisk-'moralsk' tilslutning baseret på fælles historisk identitet, ikke 'blodets renhed' var det fascistiske kriterium på nationalt tilhør. Dette stod – i hvert fald i teorien – i den krassest mulige modsætning til de raceprincipper, som Hitlers stat efter 1933 byggede på. Der blev da også ført en heftig propagandakrig mellem de to regimer til 1936, fra italiensk side gennem foreningen *Società per l'universalità di Roma*, grundlagt i sommeren 1933. Gennem denne forening søgte fascisterne at udbrede den italienske kultur til ikke-italienere især i middelhavsverdenen. Denne bestræbelse stod i modsætningsforhold til racistiske tendenser indenfor det fascistiske parti og tabte på langt sigt til dem, dog især fordi Mussolini fik brug for støtten fra den 'ideologiske' fælle nord for Alperne for at klare den embargo, der fulgte efter invasionen i Etiopien i 1935. Indtil 1938, hvor antisemitiske (og anti-hamitiske) racelove blev indført i Italien, og staten således skiftede fra en politisk-historisk til en kulturelt-biologisk nationsbestemmelse, latterliggjorde Mussolini de nazistiske raceteorier med udsagn om, at efter dem måtte laplænderne vel være de højest stående af alle racer – og noget dummere og mere urimeligt udsagn kunne middelhavsboen Mussolini ikke forestille sig (Robertson 1988).

Nationale mindretal

Det moderne minoritetsproblem er opstået med nationalismen. Multinationale imperier, som var reglen før de moderne nationalstater opstod omkring år 1800, var ligeglade med, om deres indbyggere tilhørte mange forskellige kulturer og talte forskellige sprog, blot de var loyale overfor herskeren og betalte deres skat. Den nationale stat derimod forudsætter fælles nationalitet. 'Rigtige' nationale stater har derfor enten benægtet minoriteternes eksistens eller forsøgt at afskaffe dem ved mere eller mindre voldelige midler.

Nationale minoriteter blev først folkeretsligt anerkendte subjekter i og med fredsslutningerne efter 1. verdenskrig. Hvor nyt fænomenet var, fremgår alene af det faktum, at det kun var de tabende magter og de nyoprettede stater i Øst- og Centraleuropa, som i traktaterne blev pålagt forpligtelser overfor deres nationale mindretal (Connor 1973, 10). En vindermagt som Frankrig underkastede sig ingen internationale traktatlige forpligtelser overfor de tysk-talende i Alsace og Lorraine, som eventuelt ville bevare en tilknytning til Tyskland. Heller ikke det på mange måder eksemplariske forhold mellem Danmark og Tyskland og deres respektive mindretal blev reguleret med en traktat før i 1955. Dog opstod der ved uformelle aftaler i løbet af 1920'erne og 30'erne efterhånden en vis gensidighed og ensartethed i behandlingen af mindretallene. Mens det danske mindretal stort set affandt sig med resultatet af folkeafstemningen i 1920 og dets status som mindretal, havde det tyske mindretal sværere ved at anerkende den nye situation (Fink 1955, 9). Hvor det danske mindretal koncentrerede sig om at opbygge og sikre rammerne for et dansk kulturelt liv, brugte det tyske kræfterne på politisk protest. Det var dog først fremmest i Øst- og Centraleuropa, der var mindretal. Grænsen mellem den nye polske stat og Tyskland blev trukket efter hårde kampe og folkeafstemning i Øvre Schlesien (polsk Slask). Under Folkeforbundets kontrol blev der i 1922 ved en tysk-polsk traktat gennemført en detaljeret regulering af forholdet mellem tyskere og polakker. Traktaten havde gyldighed i 15 år, men den blev ikke fornyet i 1937, da Tyskland i mellemtiden var blevet nazistisk (Broszat 1972, 201ff.).

Det østrig-ungarske dobbeltmonarki blev opløst og erstattet af et antal nationale efterfølgerstater. Pga. de indviklede nationale tilhørsforhold og den hårde behandling af taberne var ingen af disse stater rene nationale stater, bortset fra taberne Ungarn og Østrig. De andre var flertalsstater med mindretal på mellem en tredjedel og over halvdelen af befolkningen. Fredstraktaterne i Versailles, St. Germain, Trianon og Sèvres indføjede for første gang i verdenshistorien klausuler om mindretals ret til eget sprog og kultur. I Sudeterlandet boede en kompakt tysk befolkning på over tre millioner mennesker, der pga. strategiske, økonomiske og historiske grunde blev lagt ind under det nyoprettede Tjekkoslovakiet, som til gengæld forpligtede sig til at give dem en lang række selvstyrelser (Bugge 1991, 41-43). På samme måde fik især Rumænien, Jugoslavien og Polen, der alle havde været på den sejrende side i verdenskrigen, tillagt store befolkninger med et andet sprog og en anden kultur end flertallet. Disse grænsedragninger gik først og fremmest ud over de tabende ungarere, der modstræbende måtte acceptere, at over en tredjedel af de magyarisk-talende blev mindretal i nabostaterne. Det blev overladt til det nyoprettede Folkenes Forbund at overvåge, om disse forpligtelser blev overholdt. De nye stater hadede og afskyede disse klausuler, fordi de opfattede dem som urimelige og diskriminerende begrænsninger af deres suverænitet. Samtidig beklagede repræsentanter for minoriteterne sig over, at bestemmelserne var ineffektive, fordi Folkenes Forbund med sæde i Genève aldrig etablerede organer til at overvåge opfyldelsen af mindretalsgarantierne (Seton-Watson 1945, 269). Ud over præcedens, som først fik rigtigt betydning i tiden efter 2. verdenskrig med oprettelsen af FN, var hovedresultatet af denne internationalt anerkendte begrænsning i staternes magt over nationale og etniske mindretal, at den gav stødet til videnskabelige undersøgelser af mindretallene i Østeuropa. Den britiske Ungarn-specialist C. A. Macartney udarbejdede for Folkeforbundet den første samlede oversigt over de nationale minoriteter i 1934.

Under og efter 2. verdenskrig gjorde Hitler og Stalin deres bedste for at skabe større overensstemmelse mellem stater og nationaliteter. Hitler ved at udrydde så mange minoriteter som muligt, Stalin ved at flytte grænserne – især mellem USSR og Polen – og ved at deportere ‘upålidelige’ mindretal til Sibirien. Ved en tilsvarende koordineret indsats blev det store problem med tyske mindretal stort set ‘løst’. Først beordrede den tyske hær under sit tilbagetog de såkaldt “folketyiske” beboere, som ofte havde boet på samme sted siden middelalderen, til at flygte. Derefter rykkede den Røde Hær ind og fordrev resten i samarbejde med de genoprettede flertalsstater. I 1950 var ca. 11 millioner tysk-talende flygtet fra Øst- og Centraleuropa til Vesttyskland, og dermed var de gamle problemer om Sudetertyskerne og tyskerne i Polen og Baltikum stort set ‘løst’ (Benz 1985). Nogle blev ganske vist tilbage, og i de allerseneste år har de vist sig at være flere, end regeringerne og de tyske sammenslutninger af såkaldt “hjemstavnsfordrevne” troede. Det er især tilfældet i det tidligere Sovjetunionen, hvor antallet af tyske under indtryk af opløsningen er vokset med flere hundrede procent i de senere år (Kühl 1990 og 1991, Schulz-Vobach 1989). Selv i Polen er der de sidste par år dukket personer op, som hævder at være af tysk afstamning og således at være berettiget til tysk pas og indrejsetilladelse. Stort set må man dog konkludere, at den århundredegamle tyske kultur i Østeuropa forsvandt sammen med den jødiske som resultat af 2. verdenskrig (om den central- og østeuropæiske jødiske kultur og dens forsvinden kan man læse i Krag og Warburg 1986). Det kan virke udæskende at nævne disse to begivenheder i samme åndedrag, som den omstridte tyske historiker Andreas Hillgruber gjorde det i bogen *Zweierlei Untergang* fra 1986 – den bog der gav anledning til den også i Danmark meget omtalte historikerstrid (Evans 1989). Der er trods alt forskel på masseudryddelse og fordrivelse. Men set fra et funktionelt nationalt og statsligt synspunkt var der tale om begivenheder med sammenlignelige følger.

Selv om der således skete en vis tilpasning mellem stater og nationaliteter især i Østeuropa som følge af verdenskrigens rædsler, var eksistensen af nationale mindretal på ingen måde et overstået kapitel. Samtidig skete der det, at det også blev muligt at forestille sig mindretal i andet end taberlandene. FN’s menneskerettighedserklæring vandt bredere anvendelse end Folkeforbundets mindretalsbeskyttelse, og i takt hermed blev historieforskningen opmærksom på mindretal andre steder end i de klassiske omstridte områder mellem stormagterne, såsom Slesvig, Alsace-Lorraine, Sydtyrol, Schlesien (Slask), Val d’Aosta og Pulahalvøen omkring Fiume (Rijeka) og Trieste. Denne gradvise ændring af fokus hænger også sammen med fagets gradvise tab af direkte politisk anvendelse og relevans. Det blev simpelthen tænkeligt at stille spørgsmålstegn ved den nationale karakter også af de anerkendte og etablerede vestlige nationale stater. Efterhånden er det blevet til en hel tradition i historieforskningen, som man kunne kalde for dekonstruktion af nationalstaten, der manifesterer sig i takt med den almindelige afnationalisering af historieforskningen.

Regionale oprørsbevægelser i Vesteuropa

Det begyndte med regionale selvstændighedsbevægelser i Storbritannien, Spanien og Frankrig allerede i mellemkrigstiden. Men først efter 1945 fik de vind i sejlene og gav anledning til en egentlig forskning. Baskerlandet, Provence, Wales, Bretagne, Corsica og Skotland kæmpede for deres kulturelle og økonomiske ligeberettigelse selvstændighed, som irlænderne, tjekkerne, serberne og mange andre havde gjort det i 1800-tallet og amerikanerne i 1700-tallet. Forskellen var blot, at de var mindretal i en større stat, som kun få indbyggere i virkeligheden drømte om at bryde ud af. At det forholdt sig sådan, fremgår af folkeafstemningerne i

Skotland og Wales i 1979, hvor befolkningens overvejende flertal afviste uafhængighed, og af udviklingen i Frankrig siden regionaliseringslovgivningen i marts 1982 under den socialistiske regering. Men i 60'erne og 70'erne var forventningerne til de regionale oprørsbevægelser store blandt intellektuelle. Man prægede nye begreber for mindretal, som følte sig undertrykte eller forfordelte i de vestlige nationalstater. På fransk talte man om "les ethnies sans état" (folk uden stat, Héraud 1963) og "colonies internes" (Lafont 1974 og Løfting 1987), på italiensk om "le nazioni proibite" (forbudte nationer, Salvi 1973 og 1978), på engelsk om "internal colonies" (indre kolonier, Hechter 1975 og Nairn 1977). Denne venstreradikale forskning tog sit udgangspunkt i de antikoloniale bevægelser, den sorte bevægelse i USA og studenteroprøret i 68 og blandede ubekymret Frantz Fanon, leninisme, Black Power og Herbert Marcuses dommedagserklæringer over det vestlige "repressivt tolerante" forbrugersamfund sammen (Hechter 1975, xiii-xviii; en generel kritik af denne radikalisme findes hos Østerud 1987, 203-16).

En glimrende samlet oversigt over minoriteterne og den radikale udforskning af dem findes i waliseren Meic Stephens, *Linguistic Minorities in Western Europe* fra 1976. Han skelner mellem to typer lingvistiske minoriteter. For det første en undertrykt sproggruppe, som ikke anerkendes af den nationale stat. Eksempler er korsikanerne og bretonerne i Frankrig, friserne i Holland, baskerne i Spanien og waliserne i Storbritannien. Den anden type minoriteter består af personer, der taler et sprog, som er officielt statsprog i et andet land. Eksempler som Stephens fremhæver, er de fransk-talende i Val d'Aosta i det nordvestlige Italien og de dansk-talende i Slesvig-Holsten. Ifølge hans undersøgelser er de eneste stater i Vesteuropa, der ikke har minoriteter, Portugal og Island – bortset fra diminutive stater som San Marino, Liechtenstein, Monaco og Vatikanet. En af de tidlige fortalere for den stærkt politiserede etniske minoritetsforskning, amerikaneren Michael Hechter, formulerede baggrunden således i indledningen til sin bog om den såkaldte "keltiske periferi" i Storbritannien: "De etniske minoriteter i USA har i stigende grad formuleret deres situation som en 'intern koloni'. Den interne koloni fastholdes ved hjælp af hvid racisme." (Hechter 1975, xvi-xvii). Trods alle forskelle mellem sorte i USA og de keltisk-talende mindretal i Storbritannien, mener Hechter, at man godt kan tale om en engelsk racisme overfor disse mindretal i stil med det amerikanske samfunds behandling af de sorte, selv om der i Storbritannien er tale om mindretal med samme hudfarve som flertallet. De har de samme begrænsede muligheder for assimilering og national udfoldelse, samme fattigdom, arbejdsløshed og magtesløshed over for den centrale regering som de sorte i USA og de undertrykte i kolonierne.

Denne radikale etniske minoritetsforskning afspejlede et yderpunkt i en generel vending indenfor samfundsvidenskaberne, hvor man skiftede fra undersøgelse af det fælles og sammenbindende til forskelle og uligheder. Den amerikanske sociolog David Riesman, kendt for klassikeren *Det ensomme massemand* fra 1950, indvarslede allerede dette paradigmeskift i 1958. Han var blevet valgt som professor i sociologi ved Harvard University pga. sin analyse af den amerikanske socialkarakter fra 1950, men annoncerede til almindelig overraskelse et brud med sin egen forskning i sin tiltrædelsesforelæsning. I stedet støttede han helhjertet en tendens blandt yngre samfundsforskere til at opgive de store spørgsmål om nationalkarakter, der havde været toneangivende under og efter 2. verdenskrig. Sådanne store spørgsmål foreslog han at "overlade til historikerne, fordi det der virkelig talte, i stigende grad ikke længere ville være forskelle mellem mennesker skabt af geografisk placering". I stedet forudså han en verden "hvor vi bliver mere forskellige fra hinanden end nogen sinde tidligere,

og hvor national karakter derfor vil blive endnu mere flygtig, end den allerede er” (Riesman 1958, 603).

Dette skulle vise sig at være en profetisk formulering af den videnskabelighed, der kom til at dominere 60’erne og 70’erne, interessen for race, class and gender (race, klasse og køn), dvs. det der adskiller, snarere end det der er fælles for mennesker. Det første større resultat af denne nye interesse for etniske forskelle var en undersøgelse af de etniske grupper i New York med den meget sigende titel, *Beyond the Melting Pot* fra 1963. Den var skrevet af Nathan Glazer (Riesmans tidligere medarbejder) og Daniel Patrick Moynihan, en kollega fra Harvard, der i dag er senator for staten New York. I New York specielt og i USA generelt var situationen den, at man i grunden ikke kunne tale om minoriteter, da befolkningen bortset fra de magtesløse indianere bestod af indvandrere, der alle var forskellige fra hinanden. Forskellen var reglen, ligheder undtagelsen. Og det er denne amerikansk inspirerede samfundsvidenskab, der stort set har sat normen også for europæisk forskning. Derfor har undersøgelser af forskelle af enhver art – klasse, køn, region, alder, erhverv – domineret i samfunds- og historievitenskaben fra midten af 60’erne til slutningen af 80’erne (se Østergård 1991 for en grundigere oversigt over forskningen).

Herder og de moderne nationalstater

Dette brogede billede er arven fra godt 200 års politiserede teoretiske diskussioner om national identitet. Den er ganske tung og har ført til, at stater selvstændighed er blevet begrundet på ganske forskellige og i grunden hinanden udelukkende måder. “Folkenes selvbestemmelse” blev fastlagt som gældende internationalt princip ved fredsslutningerne i Versailles i 1919-20. Det indebar, at hvert enkelt menneske retsligt set skulle tilhøre én og kun én nation, og at der skulle være overensstemmelse mellem det nationale og det statslige tilhørsforhold. Det førte til opløsning af to af de store imperier, det osmanniske og det habsburgske, mens det russiske overlevede og genetablerede sig under ny titel i begyndelsen af 1920’erne. Til gengæld øgede Frankrig og Storbritannien deres koloniriger betragteligt med byttet fra taberne Tyskland og det osmanniske imperium.

Folkeretsligt blev princippet kodificeret ved oprettelsen af Folkenes Forbund i 1919. Trods titlen var der tale om en sammenslutning af stater, der gjorde krav på at være nationer, som det fremgår af den engelske og den franske betegnelse League of Nations og Société des Nations. Dette internationale system anerkendte otte stormagter, selv om de aldrig var medlemmer på samme tid. Den mest markante udenforstående stat var paradoksalt nok USA, hvis præsident Woodrow Wilson (1856-1924) havde taget initiativet. USA var avanceret til ubestridt stormagt via sin udslaggivende deltagelse i krigen og sin industrielle produktion, der oversteg alle andre landes. Sovjetunionen trådte ind i 1934, efter at Tyskland og Japan havde forladt Folkeforbundet. I 1935 trådte Italien ud i protest mod de sanktioner, som Forbundet pålagde det efter overfaldet på Abessinien. Derudover var der 54 medlemmer af yderst forskellig størrelse og indflydelse.

2. verdenskrig, der på så mange måder var en fortsættelse af den første, at det er blevet sagt, at 1. verdenskrig ret beset varede til 1945, ændrede forholdene mellem de sejrende stater i mere pragmatisk retning. Krigen førte ikke direkte til oprettelse af mange nye stater, men indirekte svækkede den kolonimagterne i en sådan grad, at efterfølgeren til Folkenes Forbund, De forenede Nationer efter 1960 talmæssigt har været helt domineret af ikke-europæiske stater

fra den såkaldte Tredje Verden. Logisk burde denne organisation af formelt set uafhængige stater have heddet De forenede Stater, men dette navn var allerede optaget, så man fortsatte den upræcise navneskik med betegnelsen FN (United Nations, UN eller Organisation des Nations Unies, ONU). Indtil 1989 var der i FN tale om en bipolar to-magts situation, hvor USA og USSR var omgivet af hver sin gruppe af mindre og større satellitter med Kina lurende i skyggen. Uden for disse to lejre fandtes et hav af mere eller mindre neutrale stater til tider organiseret i selvstændige alliancefrie sammenslutninger. Det totale antal anerkendte medlemsstater voksede fra 50 i april 1945 til 122 i 1966 og 175 her i 1992 efter optagelsen af en del af staterne fra den opløste Sovjetunion.

I dag er den politiske virkelighed i verden således karakteriseret ved at princippet om organisering i uafhængige, nationale stater er næsten enerådende, samtidig med, at der hersker fundamental uklarhed om, hvordan man skal definere nationalt tilhørsforhold. Nationalisme identificeres ofte med chauvinisme og anses især for at være relevant for Den tredje Verden, de underudviklede periferier i Europa og den tidligere Sovjetunion. Denne manglende besindelse på styrken i nationale følelser har haft en række uheldige konsekvenser. Før 1989 medførte det for det første blindhed over for nationalismens reelle styrke i Østeuropa og Sovjetunionen, i det kommunistiske lederskab såvel som i Vesten. For det andet har den folkeretslige uklarhed ved definitionen af henholdsvis nationer og stater ført til forskelsbehandling. De forenede Nationer hævder at bestå af nationer, men er ret beset stater, ofte endda kun med en yderst spinkel folkelig legitimitet. Til gengæld findes der adskillige nationer, som aldrig har fået lov til at oprette deres egen stat. Kurderne er en sådan nation, som er kommet i mediernes søgelys, men der er mange andre, hvis man begynder at se sig grundigere om.

Med hensyn til national integration og konsensus udgør Danmark et enestående utypisk tilfælde blandt de europæiske nationstater. Danskerne føler sig meget solidariske med staten og de andre danskere – i hvert fald de ‘rigtige’ danskere. Men denne homogenitet er historisk og statistisk en undtagelse. Ifølge den amerikanske forsker Walker Connor er der på verdensplan kun 14 stater, som ikke rummer større eller mindre nationale minoriteter: Østrig, Danmark, Tyskland, Island, Irland, Japan, Nord- og Sydkorea, Lesotho, Luxembourg, Holland, Norge, Portugal og Ungarn. Halvdelen af dem har til gengæld store mindretal uden for deres grænser: Østrig, Tyskland, Irland, de to Koreae, Lesotho og Ungarn. Ser man bort fra undtagelsen Japan, er det faktisk mindre end 1 % af verdens befolkning, som lever i stater, der svarer til FN charterets krav om national selvbestemmelse, dvs. identitet mellem stat og en etnisk gruppe (Connor 1973, 1). Resten af verdens stater forsøger at leve op til de abstrakte formuleringer fra den tyske idealisme og med mere eller mindre voldelige midler på kort tid at kopiere de integrationsprocesser, som de etablerede, europæiske nationale stater har været flere hundrede år om. Processer som endda ikke har ført til fuldstændig etnisk identifikation med staterne.

Modsigelsen mellem de to principper, nationernes selvbestemmelse og respekten for etniske og nationale mindretal afspejles klart i FN's selvmodsigende debatter og resolutioner. I charteret (artikel 1, stykke 2) loves “respekt for princippet om folkernes ligeberettigelse og selvbestemmelse. For i næste åndedrag (artikel 2, stykke 7) at forbyde organisationen “at gribe ind i forhold som hører under den enkelte stats egen jurisdiktion”, med mindre (artikel 39) sikkerhedsrådet bestemmer, at situationen udgør en “trussel mod freden, et brud på freden, eller en aggressiv handling” (Connor 1973, 12-13). Van Dyke 1969 giver eksempler

på undertrykkelse af nationale mindretal, som FN har holdt sig ude af, fordi det opfattes som et internt anliggende i de pågældende stater. At situationen er sådan, kan på ingen måde undre, da praktisk taget alle FN's stater er multietniske eller flertalsstater med et eller flere mindretal. Den ideelle norm for nationstatsdannelse er blevet sat af de ganske få stater, der har haft held med integrationsprocessen, især fordi de har haft tid. Næsten alle de store vestlige stater, som nidkært vogter over menneskerettighederne hos de andre, har store, oprørske mindretal, som i stedet for at forsvinde bliver stadig mere synlige.

Nationalisme og national identitet er på ingen måde et overstået kapitel i menneskehedens historie, sådan som både liberalistiske og marxistiske moderniseringsteorier har troet. Tværtimod er debatterne blomstret op for fuld og blodig kraft i Østeuropa og det forhenværende Sovjetunionen. Om det så er den sidste opblomstring før nationalismen endegyldigt forsvinder, sådan, som vi nu kan se, det var tilfældet med marxismen i 1970'erne, er endnu for tidligt at spå om. Hegel observerede, at Minervas ugle gerne flyver i skumringen; derfor antager mange som f.eks. historikeren E. J. Hobsbawm, at den nationalistiske opblussen er udtryk for, at nationalismens æra snart er overstået. Andre understreger derimod, at fænomenet nationalisme er nøjagtigt lige så gammelt som teorierne om det, således at da han i 1774 satte ord på forestillingen, slap Herder det nationalistiske spøgelse ud af Pandoras æske, eller hvor det nu opholdt sig. Det er nok for megen ære at gøre den intellektuelle ordmager, men det tidsmæssige sammenfald er påfaldende. Hvorom det nu end er, alle Herders dilemmaer og uklarheder er stadig med os i fuldt mål.